

Chvojka, Ondřej; Parma, David

Keramický podstavec mladší doby bronzové z Ivanovic na Hané

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. M, Řada archeologická. 2011, vol. 60, iss. M16, pp. [77]-88

ISBN 978-80-210-5655-8

ISSN 1211-6327

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125738>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ONDŘEJ CHVOJKA – DAVID PARMA

KERAMICKÝ PODSTAVEC MLADŠÍ DOBY BRONZOVÉ Z IVANOVIC NA HANÉ

Úvod

Bezprostředním impulsem k sepsání této stati se stal nález nezvyklého keramického artefaktu, učiněný během prací na celkovém vyhodnocení osídlení z mladší doby bronzové v poloze „Borůvka“ na katastru obce Ivanovice na Hané. Jde o plošně zkoumaný polykulturní sídelní areál, situovaný na východním okraji Vyškovské brány, asi 9 km východně od Vyškova. Záchraný výzkum v předstihu před stavbou dálnice D1 zde provedli pracovníci ÚAPP Brno v roce 2002 pod vedením M. Šmída a D. Parmy (BÁLEK et al. 2003; pro zasazení do širšího kontextu viz PARMA 2008). Mimo jiné se podařilo odkrýt rozsáhlý sídelní areál využívaný během celé mladší doby bronzové v rozpětí stupňů B D – Ha A2, projevující se řadou běžných zahloubených objektů nejčastěji nepravidelně kruhového půdorysu.

Z relativně uniformního nálezového obrazu se poněkud vymyká objekt 529, z jehož výplně pocházejí níže popsané zlomky keramického předmětu. Jde o rozsáhlejší zahloubení nepravidelného členitého půdorysu a profilu o délce 8 m a šířce 7 m, s max. hloubkou 1,3 m od úrovně podloží, interpretovatelné snad obecně jako hliník. Z výplně objektu pochází rozsáhlý soubor nálezů, mezi nimiž vyniká depozitum 6 celých nádob v okrajovém výběžku (4 amforovitě zásobnice, amfora, mísa). Keramický soubor je možné předběžně datovat do stupně Ha A, a to nejspíše do jeho mladší části; podrobné vyhodnocení je připravováno.

Popis předmětu

Vlastní artefakt s inventárním číslem A36049 sestává ze dvou fragmentů, náležejících dle materiálu a úpravy původně jedinému celku (obr. 1: 1). Jde o zlomky keramického předmětu – plastiky v podobě jakési „brány“ či průčelí; větší fragment boční „nosné části“ s „překladem“ doplňuje fragment dalšího bočního nosníku evidentně ze stejného kusu. Existence jednoho centrálně umístěného vět-

šího otvoru však není zcela průkazná, vyloučit nelze ani přítomnost (několika?) menších kulatých otvorů. Artefakt se z bočního pohledu jehlanovitě zužuje, stěny obou krajních „nosných částí“ jsou rovné, ze všech stran zdobené svislým žlábkováním, svrchní a středová část („překlad“) je oblá, zdobená jediným vodorovným žlábkem, horní hrana je opatřena dvojicí trnovitých výběžků. Artefakt je ze zrnitého materiálu, standardně vypálený do jednotné okrové barvy, povrch hlazený, ve svrchní části až leštěný. Jeho výška i s výběžky je 132 mm, šířka při základně asi 45 mm, dochovaná délka většího fragmentu 125 mm; hmotnost obou zlomků po doplnění sádrou činí 410 g. Předmět nebyl během laboratorního zpracování jednoznačně identifikován, neboť se nepodařilo slepit jeho jednotlivé zlomky – celek byl zkompletován až v roce 2009. Grafická rekonstrukce původní podoby předmětu je nejednoznačná – jasně daná je výška artefaktu, ovšem o jeho rozměrech v horizontální rovině informaci postrádáme. Na základě přítomnosti menšího zlomku lze předpokládat, že byl víceméně symetricky zakončen vertikálním žlábkovaným prvkem. Středová část je opatřena větším otvorem blíže nejasného, snad nesymetrického tvaru – na obou okrajových zlomcích je jeho dochovaný průběh odlišný.

Z objektu 549 na téže lokalitě pochází ještě další zlomek podobného hliněného předmětu, inv. č. A37532 (obr. 1: 2). Jde o fragment většího keramického artefaktu z jemnozrného materiálu, povrch okrový, hlazený. Podstava je rovná, stěny se vzhůru jehlanovitě zužují, z vnitřní strany je patrný zaoblený otvor. Šířka při základně činí 60 mm, dochovaná délka 76 mm, hmotnost je 250 g. Jde patrně o zlomek z předmětu tvarově blízkého výše popsanému jedinci, ovšem bez výzdoby. Z analogických předmětů pak patrně pochází ještě další 3 drobnější zlomky z obj. 529, zařazené mezi mazanici.

Zhodnocení

Předměty podobného typu jsou v literatuře označovány jako podstavce, měsícovité podstavce, měsíčkovité idoly či v německém ekvivalentu „Mondidole“, „Mondhörner“, „Tonhornobjekte“, „Mondbilder“, „Feuerböcke“ aj. (k terminologii např. FANKHAUSER 1989, 126; HAGER 2007). Jedná se o ploché deskovité předměty lichoběžníkovitého průřezu, v klasické podobě s vytaženými „rohy“, a připevněné ve vertikální poloze na okrouhlé desce. Takové předměty jsou známé z bylanské kultury i ze sousedních skupin starší doby železné (srov. např. FILIP 1936–1937, 28, obr. 11), jejich přímí předchůdci jsou však doloženi již v mladší a zejména v pozdní době bronzové (HRALA 1973, 76). Těmto „idolům“ epochy popelnicových polí, které nebývají spojeny s podložkou (až na výjimky, viz níže), se budeme dále věnovat.

Původ těchto předmětů bývá hledán v egejské oblasti, především na Krétě, kde odrážejí nepochybně býčí symboliku (BOUZEK 1963, 105, pozn. 27; HÄGG 1995). Odtud se snad již ve střední době bronzové dostaly do Karpatské kotliny a v průběhu mladší a pozdní doby bronzové se rozšířily do celé střední Evropy

(BOUZEK 1966, 268; 1985, 76). Nejstarší podstavce v západní i střední Evropě jsou datovány již na přelom střední a mladší doby bronzové (HAGER 2007, 7), jejich největší výskyt nicméně spadá do pozdní doby bronzové (Ha B).

Přesnému typologickému srovnání jednotlivých podstavců zabraňuje namnoze fragmentární stav jednotlivých předmětů (podle publikovaného odhadu je celých pouze 2–4% exemplářů; KERNER 2001, 132). I tak lze konstatovat, že podoba, rozměry, výzdoba i technologické parametry (keramická hmota, ostřívo, kvalita výpalu apod.) „měsícovitých podstavců“ jsou značně variabilní. Již O. Tschumi (1912, 44–45) je rozdělil do tří skupin: 1) předměty, které jsou většinou opatřeny nožkou a zobrazující měsíc se silně vytaženými rohy; 2) podstavce s rovnou širokou podstavou a mírně vytaženými růžky; 3) úzké desky s rovnou podstavou a mírně vytaženými růžky. I mezi těmito kategoriemi je ovšem řada dalších variant, jako např. exempláře na dvou či třech prstencovitých nožkách (GRIMMER 1982; FANKHAUSER 1989, Taf. 59: 46, 90; HÄGG 1995, Abb. 2: b), připevněné na ploché kruhové desce (pro pozdní dobu bronzovou např. KIMMIG 1934, 58, Abb. 4; MÜLLER-KARPE 1952, Taf. 4: A5; 15: D3; 20: D3; HÄGG 1995, Abb. 2: c, d) nebo podstavce s růžky zformovanými do podoby ptačí nebo zvířecí hlavičky (MANDERA 1962; NAGY 1979; WAMSER 1983; DIEHL 1987). Nejnovější typologii „měsícovitých podstavců“ publikoval M. Kerner (2001, Abb. 50), zatímco typologický vývoj od podstavců doby bronzové po exempláře doby železné přinesl již J. Paulík (1962, obr. 3).

Většina podstavců je zdobena hlubokou rytou nebo žlábkovanou výzdobou v různých abstraktních a geometrických motivech, méně často se objevují také důlky (někdy provedené prstem), vpichy, plastické lišty a rovněž kruhové či oválné otvory v různém počtu. Vzácně je v rytých liniích doložena inkrustace (GRIMMER 1982, 3). Ve velkém souboru mnoha desítek podstavců ze švýcarské lokality Eschenz konstatovala Ch. Fankhauser (1989, 128–129), že zde nebyly dva exempláře se shodnou výzdobou – naopak je zřejmá snaha po individuálním odlišení každého kusu. Výzdoba je aplikována většinou jen na přední straně, vzácněji i na stranách bočních; zadní strana je nezdobená (existují ovšem i výjimky, viz např. ENGELHARDT et al. 1995, Abb. 24: 3). Technologicky se jedná o většinou nepřilíživě dokonale provedené předměty, u nichž se zdá, že kvalita nehrála hlavní roli; jejich výpal bývá slabý, ostřívo je hrubší a jako další příměs se často objevují organické látky či uhlíky (FANKHAUSER 1989, 127–128; HAGER 2007, 6). Na druhou stranu jsou uváděny i příklady podstavců z jemně plavené a tvrdě vypálené hlíny a s vyleštěným povrchem (WAMSER 1983, 64). Velmi časté jsou stopy sekundárního přepálení nebo opálení na zadní straně podstavců, příp. i na jejich hřbetech a rozích. V této souvislosti se vedou diskuse, zda tyto stopy ohně souvisejí s primární funkcí podstavců. Stejně tak napanuje shoda, jestli byly „měsícovité podstavce“ po skončení své funkce záměrně rozbíjeny (k tomu např. STEUER 1993; KERNER 2001, 112).

Oproti podstavcům starší doby železné (STEGMANN-RAJTÁR 2000, 458–459) pochází naprostá většina mlado- či pozdněbronzových exemplářů ze sídlištního prostředí. Přesto i v tomto období jsou známy hrobové nálezy, jak ukazují

např. nálezy z Nynic (ŠALDOVÁ 1965), Kelheimu (MÜLLER-KARPE 1952), z východního Rakouska, jižního Polska i z dalších oblastí (souhrnně NEBELSICK 1994, 343–350, Abb. 13–16, Liste 2a, 3a). Podle I. Hägg (1995, 211, 228) se ve všech případech jednalo o mužské hroby. Na druhou stranu B. Teržan (1994, 524) interpretuje prostředky k měření času, kam počítá mj. i „měsícovité podstavce“, jako typicky ženské. Mimo to je znám i nález tří fragmentů těchto předmětů z obětiště v jeskyni u Dietfurtu (FANKHAUSER 1989, 133; HÄGG 1995, 211).

Na většině středoevropských sídlišť je doložen pouze jeden exemplář, příp. zlomky z několika ojedinělých kusů. Na některých švýcarských nákolních osadách však bylo nalezeno až několik stovek (např. FANKHAUSER 1989, 127) a v jednom případě (lokalita Hauterive-Champréveyres) dokonce přes tisíc fragmentů z mnoha desítek exemplářů (HAGER 2007, 7, Tab. 1). V těchto případech jsou podstavce a jejich zlomky rozptýleny v celém sídelním areálu, nejsou tedy kumulované v prostoru nějaké svatyně, centrálního místa apod. Nacházejí se jak v interiérech domů, tak i v různých dalších sídlištních objektech, do nichž byly v některých případech záměrně deponovány (spolu s dalšími artefakty jako např. torzy nádob, přesleny, závažími, hladítky, zvířecími kostmi apod.). V případě některých nálezů z interiérů chat se uvažuje o jejich přítomnosti v místech domácí svatyně či kultovního místa, jak ukazuje příklad z lokality Dornholzhauzen ve středním Německu, kde byly v zahlobené píce uvnitř chaty nalezeny zlomky z 6 podstavců, 110 nádob a řada dalších artefaktů (HÄGG 1995, 211). Naopak na lokalitě Rifnik ve Slovinsku byly zlomky podstavců nalezeny v chatě interpretované jako tkalcovská dílna (TERŽAN 1994, Abb. 3).

Problematické je určení původní funkce těchto předmětů. Většina výkladů je spojuje s rituální funkcí v souvislosti s kultem měsíce nebo býka (s poukazem na jejich vytažené rohy). Podle H. Steuera (1993) připomínají „měsícovité podstavce“ znázornění lodí, která má své pevné místo v symbolické sféře doby popelníkových polí. Objevil se také názor o souvislosti těchto předmětů s kultem úrody a plodnosti (MANDERA 1962, 292; NAGY 1979, 73). Převaha nálezů ze sídlištního prostředí dává možnost i jejich „praktického“ výkladu, jako např. součásti krbu – podstavce pod rožeň („Feuerbock“; v tomto případě by ovšem musely být nalézány párově, což nebývají; srov. GOETZE 1976, 137; PROBST 1996, 284) či o jejich funkci akroteria, tj. ozdobného článku na vrcholcích či hřebenech domovních střech (GOETZE 1976; KERNER 2001, 96, Abb. 18). Objevují se i názory o jejich funkci jako opěrky hlavy či šíje (STEUER 1993, 82) nebo v případě „idolů“ připevněných na kruhových deskách jako poklic či poklopů pohřebních uren (GOETZE 1976, 137–138) popř. symbolického znázornění krbů (NEBELSICK 1994). Podle V. Šaldové (1965, 88; 1981a, 135–136) mohly velké stabilní exempláře, které mívají někdy na povrchu stopy po ohni, sloužit k praktickým účelům (podstavce pod rožeň), zatímco malé plastiky lze spojit s kultovní funkcí ohně a krbu, který byl středem domu a sídlem předků a domácích bůžků. Se zápalnými oběťmi spojuje funkci podstavců také I. Hägg (1995, 231). Podle T. Makiewiczze se mohlo jednat o miniaturní domácí oltáře, spojené především se zádušním kultem, což podle něho ukazují převažující hrobové ná-

lezy ve starší době železné (viz JUCHELKA 2005, 349). Z dalších interpretací můžeme zmínit ochranné talismany v chatách či chlévech, měsíční kalendář, astronomicko-geodetickou měřicí pomůcku (KERNER 2001; HAGER 2007, 3, 5), lampu či napodobeninu řeckého kernosu (NAGY 1979, 72) aj. Zvláště hypotézu o kalendářní funkci těchto předmětů někteří autoři detailně propracovali: podle důlků či vrypů na některých podstavcích mohly být počítány dny, do proražených otvorů v podstavcích mohla být vkládána barevně odlišená dřívka, která by ukazovala týdny, měsíce či roky apod. (např. TERŽAN 1994, 518–519; KERNER 2001, 88). Devět vytažených růžků a pět kulatých otvorů pod nimi na podstavci z Mainz-Hechtsheim sloužilo podle W. Diehla (1986) rovněž ke kalendářnímu účelu – ať lunárnímu nebo solárnímu. Podle D. Hager (2007, 8) byly podstavce vyráběny nejspíše pro jednorázový nebo krátkodobý účel, nesloužily tedy jako dlouhodobý kultovní objekt či idol. Jejich funkce mohla být podle této autorky svázána s ceremoniálními praktikami souvisejícími např. s ročním či životním cyklem, se stavbou či opravou domu, obnovením krbu apod. Podstavce různých tvarů a výzdob mohly být používány k různým konkrétním obřadům. Je však třeba připomenout, že na nich postrádáme jakékoliv pracovní stopy, které by ukazovaly na jejich původní účel.

Mlado- a pozdněbronzové měsícovité podstavce jsou rozšířeny po celé střední Evropě, naše území nevyjímaje. Patrně nejpočetnější moravský soubor těchto hliněných plastik pochází z opevněného výšinného sídliště „Hradisko“ v Brně – Obřanech. Ze starších výzkumů je známa řada zlomků i celých kusů nejrůznějších tvarů, blíže jen obtížně datovatelných (ADÁMEK 1961, 145, tab. V: 7; XV: 3, 4; XX: 4; LI: 1–3; XC, XCI). Vzhledem k nedostatku nálezových celků lze u některých patrně jen paušálně uvažovat o jejich zařazení do stupně Ha B, spolehlivá je taková datace u exemplářů z obj. VII a LXV (ADÁMEK 1961, tab. V: 1–6; XXXIX–XLVIII) a nejspíše i z obj. XXX (ADÁMEK 1961, tab. XX: 1–4).

Další početnější soubor pochází ze sídelního areálu v Brně – Horních Heršpicích v Kšírově ulici. Z výzkumu M. Přichystala v roce 2003 (ČIŽMÁŘ – GEISLEROVÁ eds. 2006, 155) pochází celkem 6 zlomků, datovatelných průvodním materiálem bez výjimky do stupně Ha B (obr. 1: 3–7; za laskavé zpřístupnění nálezů děkujeme vedoucímu výzkumu). Další jednotlivé zlomky pocházejí ze sídlištního kontextu z Lovčiček, Troubska a Brna – Líšně, ojedinělý zdobený kus pak z pohřebiště v Úvalně (resp. správně z Krnova – Opavského předměstí; ústní sdělení J. Juchelky) v českém Slezsku – jejich datování je ovšem nejasné (ŘÍHOVSKÝ 1982, Abb. 16: 18; PODBORSKÝ 1970a, 53, 86–87, Abb. 8: 14; u nálezů z Krnova je však možná datace až do starší doby železné – srov. JUCHELKA 2008, 113). Lokality Ivanovice na Hané a Brno – Horní Heršpice nám umožňují i bližší pohled na kvantitativní zastoupení tohoto typu nálezů. U prvně jmenované byly zjištěny ve 2 ze 49 objektů, oproti tomu u druhé v 5 z 22 objektů datovaných do mladší a pozdní doby bronzové.

Je pravděpodobné, že další drobné zlomky budou identifikovány při podrobnějším zpracování některých jihomoravských sídlištních souborů, na druhé straně podobné předměty prokazatelně absentují např. na sídlišti ze závěru stupně

Ha A a počátku stupně Ha B v Brně – Komíně (celkem 33 objektů, vyhodnocení připravuje J. Gánovský). Z výše uvedeného se zdá, že tyto předměty se vyskytují v moravském prostředí poměrně vzácně, a to zvláště při srovnání s početnými sériemi např. ze švýcarských lokalit (viz výše). Toto zjištění je plně v souladu se situací v širším středoevropském prostoru minimálně pro období stupňů Ha A a Ha B.

Několik analogických předmětů známe i z Čech. V západních Čechách je uváděno několik nálezů tohoto typu, pocházejících většinou ze sídlišť stupně Ha B, příp. i závěru stupně Ha A: Tupadly (JÍLKOVÁ 1960, obr. 10), Tajanov (ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ 1968), Radčice u Plzně (ŠALDOVÁ 1965, 91, obr. 12: 8; 1981a, obr. 13: 29), Přeštice (ČEDÍKOVÁ 2008, 60, obr. 10: 13) nebo výšinné sídliště u Radobyčic (ŠALDOVÁ 1981b, Abb. 2: 12). Drobnější stavbu měly dva ve zlomcích dochované exempláře z hrobu v Nynicích a z Okrouhlého Hradiště (ŠALDOVÁ 1965, 91, obr. 12: 4, 5).

Jediným reprezentantem tohoto typu předmětu v jižních Čechách je zlomek ze sídliště ve Strakoncích, datovaného do závěru pozdní doby bronzové (MICHÁLEK 2002, 63–64, obr. 13: 4). Předmět je vymodelován z hrubé hlíny, pouze jedna plocha je hladká a zdobená žlábkovanou výzdobou. To by snad mohlo nasvědčovat funkci jakéhosi „oltářiku“ (srov. BOUZEK 1963, 105; ŠALDOVÁ 1981a, 135–136), situovaného tak, že se k němu přistupovalo pouze z této jediné upravené strany. Zde se ovšem pohybujeme pouze v hypotetické rovině. Strakonický nálezy je vzhledem k celkové terénní situaci (nalezen spolu se shlukem celých nádob uvnitř patrně kruhového areálu vymezeného žlabem) možné pokládat spíše za doklad jakéhosi obřadního předmětu. Z jižních Čech je též zmiňován blíže nepopsaný mazanícový „oltář“ s mnohonásobnými vápenatými nátěry, který byl nalezen spolu s celými nádobkami a shluky zvířecích (?) kůstek v úzké oválné jámě v Bernarticích, který však zatím nebyl podrobně publikován (BENEŠ – BŘICHÁČEK 1978, 11).

Ve středních Čechách můžeme zmínit nálezy jednoho celého a dvou zlomků „měsícovitých podstavců“ z kultovního objektu stupně Ha B v Lážovicích (MALIČKÝ 1959, 162–163) nebo několik zlomků z Brozánky (MATIEGKA 1896–1897, 569). Do pozdní doby bronzové náleží také fragment analogického předmětu z Radonic v severozápadních Čechách (BOUZEK – KOUTECKÝ – NEUSTUPNÝ 1966, pl. X: 19).

Velké množství analogických předmětů pochází z jižního a jihozápadního Německa a Švýcarska, zejména z prostředí nákolních osad mladší a pozdní doby bronzové (PROBST 1996, 284). Z oblasti Bavorska můžeme jmenovat podstavce např. ze sídlišť v Aiterhofen nebo Straßkirchen (HUNDT 1964, Taf. 70: 10; 106: 17), podstavce jsou tam však doloženy i na hradištích (Bullenheimer Berg: DIEMER 1995, Taf. 64: 563; 95: 931) a v hrobovém prostředí, jak ukazují např. zlomky z pohřebiště v Kelheim (MÜLLER-KARPE 1952, Taf. 4: A5; 6: D3; 15: D3; 17: E; 20: D3; 28: J2). Z jihozápadního Německa lze zmínit celý soubor „měsícovitých“ podstavců z míst několika pecí v areálu výšinné lokality Runder Berg bei Bad Urach (PAULI 1994, Taf. 4, 11, 16, 22, 23, 35, 70–75 aj.). Asi nej-

větší množství „měsícovitých podstavců“ pochází, jak již bylo uvedeno výše, ze švýcarských nákolních osad, kde na řadě lokalit přesahuje jejich počet několik stovek (FANKHAUSER 1989, 131, Abb. 22; HAGER 2007, 7, Tab. 1; výběr viz KERNER 2001, 97–99). Další nálezy pocházejí z východní Francie, naopak z Itálie jsou uváděny pouze exempláře až ze starší doby železné (FANKHAUSER 1989, 130). V Maďarsku jsou hliněné podstavce koncentrovány v západní části země (NAGY 1979, 61, Taf. XIX).

Fragment z Ivanovic se od výše popsaných typů odlišuje. Jakkoliv je přesná původní podoba předmětu nejasná, je zřejmé, že dominantní prvek zde tvoří otvory. To je výrazný rozdíl vůči většině moravských i maďarských nálezů Nagyho typů B a C, pro něž jsou charakteristické menší otvory přibližně uprostřed celkové masy, případně absence otvorů vůbec. Podobně, s větším podílem volného prostoru, jsou utvářeny zlomky z lokalit Velem a Budapešť – Békásmegyer (NAGY 1979, Taf. I: 6; V: 2); rekonstrukce zlomků z Budapešti – Fehérvári út. se nám jeví značně odvážná (NAGY 1979, Taf. V: 3).

Dle typologického třídění L. Nagyho (1979, Taf. XVIII) se ivanovický exemplář nejvíce blíží jeho typu B1, který má však odlišný boční profil se dvěma růžky. Také všechny kusy z Brna – Obřan i Brna – Horních Heršpic lze zařadit k Nagyho typům B 1–2 a C 1–2, tedy k masivnějším formám s konci zdobenými prostými výběžky (typ B) či zoomorfními aplikacemi (typ C). V maďarském prostředí jde o formy charakteristické pro kulturu popelnicových polí, přičemž jejich výskyt se váže především na sídlištní prostředí (NAGY 1979, 71). Datování a nálezové okolnosti zmíněných moravských kusů těmto tezím plně odpovídají. Nagyho typ D představuje odlišnou formu klasických „kalenderberských“, výrazně zdobených podstavců z doby halštatské s poněkud užším rozšířením, přičemž různé formy pocházejí ze sídlišť i hrobů. Takové kusy zatím z moravského prostředí až na jedinou výjimku (zlomek z hradiska Radslavice – „Zelená hora“, Holubová 2008, 362, obr. 4: 17) známy nejsou, absentují ve všech dosud zpracovaných horákovských hrobových celcích a nebyly zjištěny ani na největší jihomoravské nekropoli v Modřicích; tento stav konstatoval již před čtyřmi desetiletími V. Podborský (1970b, 98) a dosud trvá.

Podle nejnovějšího typologického členění M. Kernerera (2001, 131, Abb. 50) náleží ivanovický podstavec do jeho skupiny Iaoo, kterou charakterizuje rovná horní plocha, z níž jsou na okrajích vytaženy růžky. Bližší chronologické nebo geografické vymezení svých typů však bohužel tento autor neuvádí, stejně jako O. Tschumi (1912, 44–45, Taf. II: 8–10), podle jehož rozdělení náleží náš exemplář do jeho skupiny „podstavců pod rožeň“ s rovnou širokou podstavou a mírně vytaženými růžky. Jedná se tedy o předmět typický pro naše území, resp. obecně střední Podunají – pro jižní Německo či Švýcarsko charakteristické „měsícovité podstavce“ na nožce s výrazným vykrojením horní plochy nebyly na Moravě ani v Čechách dosud bezpečně prokázány.

Formování svrchní části ivanovického kusu s dvojitým výběžkem je naprosto neobvyklé, v přístupné literatuře jsme k tomu nenalezli žádnou analogii – všechny ostatní podstavce, pokud jsou jimi opatřeny, mají pouze dva vytažené protilehlé

růžky. Výjimku představuje podstavec z Mainz-Hechtsheim v Porýní, který má celkem devět vzhůru vytažených růžků, pravidelně pokrývajících celou horní plochu předmětu. Znásobení růžků je vysvětlováno kalendářní funkcí podstavce, kdy byly na růžky navlékány dřevěné kroužky za účelem počítání dnů (DIEHL 1986, 227; PROBST 1996, 284). Jestli bychom mohli takto vysvětlit i zdvojení růžků na ivanovickém exempláři, zůstává ovšem krajně nejisté.

Naopak ke žlábkované výzdobě lze nalézt řadu dobrých analogií, jako např. mezi nálezy z Velemu (NAGY 1979, Taf. I: 2, 3, 5, 6, 18), ze švýcarského sídliště Mörigen (KERNER 2001, Abb. 19: 17) nebo ze západočeských Radčic (ŠALDOVÁ 1965, obr. 12: 8) a Přeštic (ČEDÍKOVÁ 2008, obr. 10: 13).

Z hlediska interpretace nepřináší ivanovický nálezný objekt žádné nové možnosti – jak je u tohoto typu předmětu obvyklé, pochází z běžného sídlištního objektu, v němž byl nalezen ve fragmentárním stavu. Žádné náznaky jeho původní funkce nebyly v náleznové situaci pozorovány.

Literatura

- ADÁMEK, F. 1961: Pravěké hradisko u Obřan, Brno.
- BÁLEK, M. – BERKOVEC, T. – KOS, P. – LEČBYCH, M. – MATĚJÍČKOVÁ, A. – PARMA, D. – PŘICHYSTAL, M. – ŠMÍD, M. 2003: Předběžné výsledky první etapy záchranného archeologického výzkumu v trase dálnice D1 Vyškov – Mořice, Přehled výzkumů 44, 2002, 137–150.
- BENEŠ, A. – BŘICHÁČEK, P. 1978: Bernartice, okr. Písek, Výzkumy v Čechách 1975, 11.
- BOUZEK, J. 1963: Problémy knovízské a milavečské kultury, Sborník Národního muzea v Praze – řada A, 17/2–3, 57–118.
- BOUZEK, J. 1966: The Aegean and Central Europe. An introduction to the study of cultural interrelations 1600 – 1300 B.C., Památky archeologické LVII, 242–276.
- BOUZEK, J. 1985: The Aegean, Anatolia and Europe. Cultural interrelations in the second millennium B.C. Praha.
- BOUZEK, J. – KOUTECKÝ, D. – NEUSTUPNÝ, E. 1966: The Knovíz Settlement of North-West Bohemia. *Fontes Archaeologici Pragenses* 10. Pragae.
- ČEDÍKOVÁ, E. 2008: Sídliště z mladší fáze milavečské kultury v Přešticích, okr. Plzeň-jih v poloze „Na Dlouhém“ a „V Háječku“, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 19, 35–62.
- ČÍŽMÁŘ, M. – GEISLEROVÁ, K. (eds.) 2006: ÚAPP Brno. Výzkumy 1999–2004, Brno.
- ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, E. 1968: Milavečská jáma s měsícovitým podstavcem z Tajanova u Klattov, *Archeologické rozhledy* XX, 79–80.
- DIEHL, W. 1986: Bemerkungen zu einem in der Mainzer Zeitschrift 50 (1955), S. 101f. behandelten Fundobjekt (Feuerbock), *Mainzer Zeitschrift* 81, 227–228.
- DIEHL, W. 1987: Mond-Idole aus gebranntem Ton mit zoomorphen Verzierungen – die ältesten stammen aus Rheinland-Pfalz, *Mainzer Zeitschrift* 82, 251–257.
- DIEMER, G. 1995: Der Bullenheimer Berg und seine Stellung im Siedlungsgefüge der Urnenfelderkultur Mainfrankens. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 70. Kallmünz/Opf.
- ENGELHARDT, B. – KOBYLÍNSKI, Z. – KRASNODEBSKI, D. – WOJTASZEK, R. 1995: Eine urnenfelderzeitliche Siedlung von Altdorf, Friedhofsparkplatz, *Das archäologische Jahr in Bayern* 1995, 53–56.
- FANKHAUSER, Ch. 1989: Feuerböcke. In: Primas, M. – Tarot, J. – Meier, W. – Schmid-Sikimić, B. – Fankhauser, Ch., Eschenz, Insel Werd IV. Die Keramik der Spätbronzezeit. *Zürcher Studien zur Archäologie*. Zürich, 126–148.
- FILIP, J. 1936–1937: Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách. Praha.

- GOETZE, B. R. 1976: Feuerböcke und Hüttenakrotiere. Ein Definitionsversuch, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 6, 137–140.
- GRIMMER, B. 1982: Ein „Feuerbock“ oder „Mondidol“ aus Ton von Bötzingen, *Archäologische Nachrichten aus Baden* 29, 3–6.
- HAGER, D. 2007: Skulpturen der Spätbronzezeit: Mondhörner, Feuerböcke, Firstziegel? Befunde und Deutungen der Tonhornobjekte (Auszug). *Seminární práce*, Institut für Prähistorische und Naturwissenschaftliche Archäologie, Universität Basel, www.home.datacomm.ch/hagerd2/_Mondhorn_Auszug.pdf, 17. 11. 2010.
- HÄGG, I. 1995: Kultgebräuche im Alpenraum und in der Ägäis – Zur Frage der Funktion der Feuerböcke aus Eschenz. In: Schmid-Sikimić, B. – Della Casa, P. (Hrsg.), *Trans Europam. Beiträge zur Bronze- und Eisenzeit zwischen Atlantik und Altai*. Festschrift für Margarita Primas. Bonn, 211–234.
- HOLUBOVÁ, Z. 2008: Osídlení hradiska Zelená Hora v době halštatské, *Pravěk NŘ* 17, 357–382.
- HRALA, J. 1973: Knovízská kultura ve středních Čechách. *Archeologické studijní materiály* 11. Praha.
- HUNDT, H. J. 1964: Katalog Straubing II. Die Funde der Hügelgräberbronzezeit und der Urnenfelderzeit. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 19. Kallmünz/Opf.
- JÍLKOVÁ, E. 1960: Prvé nálezy měsíčkovitých podstavců ze západních Čech, *Archeologické rozhledy* XII, 37–41.
- JUCHELKA, J. 2005: Náboženství, kult a magie lužické kultury, *Pravěk NŘ* 15, 341–369.
- JUCHELKA, J. 2008: Závěr vývoje lužické kultury na Opavsku, *Přehled výzkumů* 49, 109–124.
- KERNER, M. 2001: Mondhörner. *Urgeschichtliche Messgeräte*, *Helvetia Archaeologica* 32, 82–136.
- KIMMIG, W. 1934: „Firstziegel“ und Feuerböcke aus Baden, *Prähistorische Zeitschrift* 25, 52–61.
- MALIČKÝ, J. 1959: Knovízský kultovní objekt v Lážovicích. In: *Acta Universitatis Carolinae* 3. Sborník prací k počtě 60. narozenin akademika Jana Filipa. Praha, 159–166.
- MANDERA, H. E. 1962: Ein urnenfelderzeitlicher „Feuerbock“ mit Tierkopfbende aus Wiesbaden-Erbenheim, *Germania* 40, 287–292.
- MATIEGKA, J. 1896–1897: Naleziště u Brozáněk pod Mělníkem, *Památky archeologické* XVII, 565–574.
- MICHÁLEK, J. 2002: Sídliště z pozdní doby bronzové (HB) s kultovním areálem (?) ze Strakonice v jižních Čechách, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 15, 55–87.
- MÜLLER-KARPE, H. 1952: Das Urnenfeld von Kelheim. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 1. Kallmünz/Opf.
- NAGY, L. 1979: A tűzikutya és holdidol kérdése magyarországi leletek alapján (Zur Feuerbock- und Mondidolfrage aufgrund der ungarländischen Funde), *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 14, 19–73, http://epa.oszk.hu/01600/01610/00014/pdf/vmm_14_1979_03_nagy.pdf, 17. 11. 2010.
- NEBELSICK, L. 1994: Herd im Grab ? Zur Deutung der kalenderberg-verzierten Ware am Nordostalpenrand. In: Jerem, E. – Lippert, A., *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums*, Sopron, 10. – 14. Mai 1994. Budapest, 327–364.
- PARMA, D. 2008: Příspěvek k poznání pohřebního ritu střední a mladší doby bronzové v oblasti Vyškovské brány. In: Měřínský, Z. – Klápště, J. (eds.), *Moravskoslezská škola doktorských studií. Seminář 1. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque, Suppletum I*. Brno, 123–138.
- PAULI, J. 1994: Der Runde Berg bei Urach X. Die urgeschichtliche Besiedlung des Runden Bergs bei Urach. Heidelberg.
- PAULÍK, J. 1962: Hlinený mesiácovitý idol z Křižovian nad Dudvámom, *Študijné zvesti AÚ SAV* 9, 109–116.
- PODBORSKÝ, V. 1970a: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno.
- PODBORSKÝ, V. 1970b: Jihomoravská halštatská sídliště I, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university E* 15, 7–102.

- PROBST, E. 1996: Deutschland in der Bronzezeit. München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1982: Hospodářský a společenský život velatické osady v Lovčičkách, Památky archeologické LXXIII, 5–56.
- STEGMANN-RAJTÁR, S. 2000: Kultúrné vzťahy halštatského hradiska Molpír při Smoleniciach na príklade hlinených predmetov kultového charakteru, Pravěk NŘ 10, 457–471.
- STEUER, H. 1993: „Mondidole“ – Kultgeräte für Haus und Hof. In: Sangmeister, E. (Hrsg.), Zeitspuren. Archäologisches aus Baden. Freiburg, 82–83.
- ŠALDOVÁ, V. 1965: O vzácnějších keramických předmětech z pozdně bronzových sídlišť jihozápadních Čech. In: Archeologické studijní materiály 2, Praha, 87–91.
- ŠALDOVÁ, V. 1981a: Rovinná sídliště pozdní doby bronzové v západních Čechách, Památky archeologické LXXII, 93–152.
- ŠALDOVÁ, V. 1981b: Westböhmen in der späten Bronzezeit. Befestigte Höhensiedlungen. Okrouhlé Hradiště. Praha.
- TERŽAN, B. 1994: Weben und Zeitmessen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet. In: Jerem, E. – Lippert, A., Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10. – 14. Mai 1994. Budapest, 507–536.
- TSCHUMI, O. 1912: Vorgeschichtliche Mondbilder und Feuerböcke, Jahresbericht des Historischen Museums in Bern 1911, 1–45.
- WAMSER, G. 1983: Ein späturnenfelderzeitlicher „Feuerbock“ mit Tierkopfbenden von Tüchelhausen, Das Archäologische Jahr in Bayern 1983, 62–64.

DAS KERAMIKGESTELL AUS DER JÜNGEREN BRONZEZEIT VON IVANOVICE NA HANÉ

Den direkten Anstoß dazu, den vorliegenden Artikel zu verfassen, gab der Fund eines ungewöhnlichen keramischen Artefakts, der während der Auswertung einer Siedlung aus der jüngeren Bronzezeit in der im Kataster von Ivanovice na Hané (Bezirk Vyškov, Landkreis Südmähren, Tschechien) befindlichen Lage „Borůvka“ gemacht wurde. Es handelt sich um ein großflächig untersuchtes Siedlungsareal, das ca. 9 km östlich von Vyškov liegt und dessen Existenz vorläufig im Rahmen der gesamten Zeitspanne der Stufen BD – Ha A abgegrenzt werden kann.

Das eigentliche, aus Objekt Nr. 529 stammende Artefakt mit der Inventarnummer A36043 setzt sich aus zwei Fragmenten zusammen, die dem Material und der Behandlung nach ursprünglich ein Ganzes bildeten (Abb. 1: 1). Es handelt sich um die Bruchstücke eines Keramikgegenstandes, einer Plastik in Form irgendeines Tors oder einer Fassade; das größere Fragment des „tragenden Seitenteils“ mit einem „Sturz“ wird von dem Fragment eines weiteren Seitenträgers ergänzt, das offenkundig von demselben Stück stammt. Das Artefakt verjüngt sich aus seitlicher Ansicht naddelförmig, die Seiten beider „tragenden Teile“ sind am Rand gerade, von allen Seiten durch horizontale Rinnen verziert, der obere und gleichzeitige Mittelteil („Sturz“) ist rund, verziert durch eine waagerechte Rinne, die Oberkante ist mit zwei dornartigen Fortsätzen verziert. Das Artefakt ist aus körnigem Material, wurde standardmäßig zu einheitlichem Ocker gebrannt, die Oberfläche geglättet, im oberen Teil gar poliert.

Gegenstände ähnlichen Typs werden in der Fachliteratur als Gestelle, Mondgestelle oder Mondidole, Feuerböcke, Tonhornobjekte, Mondhörner u.a. bezeichnet. Der Ursprung dieser Gegenstände wird für gewöhnlich in der Ägäis, vor allem auf Kreta gesucht, wo sie zweifellos die Stiersymbolik widerspiegeln. Von dort gelangten sie vielleicht bereits in der mittleren Bronzezeit in das Karpatenbecken und verbreiteten sich im Verlauf der jüngeren und späten Bronzezeit über ganz Mitteleuropa. Die ältesten Gestelle in West- und Mitteleuropa werden schon in die Wende der mittleren und jüngeren Bronzezeit datiert, nichtsdestotrotz fällt ihr größtes Vorkommen in die späte Bronzezeit (Ha B).

Die Bestimmung der ursprünglichen Funktion dieser Gegenstände ist problematisch. Die meisten Deutungen bringen sie im Zusammenhang mit dem Mond- oder Stierkult mit einer rituellen Funktion in Verbindung. Laut H. Steuer (1993) erinnern die „Mondgestelle“ an die Darstellung eines Schiffs, das in der symbolischen Sphäre der Urnenfelderzeit seinen festen Platz hat. Es waren auch Meinungen über einen Zusammenhang dieser Gegenstände mit dem Fruchtbarkeitskult zu hören. Die Mehrheit der in einer Siedlungsumgebung gemachten Funde gibt auch die Möglichkeit zu ihrer „praktischen“ Deutung, wie beispielsweise als Bestandteil von Kaminen – als Gestelle für Roste.

Die bisher offenbar umfangreichste mährische Kollektion solcher Tonplastiken stammt aus der befestigten Höhensiedlung „Hradisko“ in Brno-Obřany. Von älteren Grabungen ist eine Reihe Fragmente und auch ganze Stücke verschiedenster Formen bekannt, die nur schwer näher datiert werden können. Eine weitere, ausgeprägtere Kollektion ist aus einem Siedlungsareal in Brno - Horní Heršpice bekannt. Von der von M. Přichystal 2003 durchgeführten Grabung werden insgesamt 6 Fragmente aufgeführt, die sich anhand des Begleitmaterials ausnahmslos in die Stufe Ha B datieren lassen (Abb. 1: 3–7). Weitere Einzelfragmente stammen aus dem Siedlungskontext in Troubsko und in Brno-Líšeň, ein verziertes Einzelexemplar dann aus Úvalno im mährischen Teil Schlesiens – ihre Datierung ist freilich unklar. Die Fundstätten Ivanovice na Hané und Brno - Horní Heršpice ermöglichen es auch, das quantitative Vorkommen dieses Fundtyps näher unter die Lupe zu nehmen. Bei der erstgenannten wurde er in 2 von 49 Objekten gefunden, demgegenüber bei der zweiten in 5 von 22 in die jüngere und späte Bronzezeit datierten Objekten.

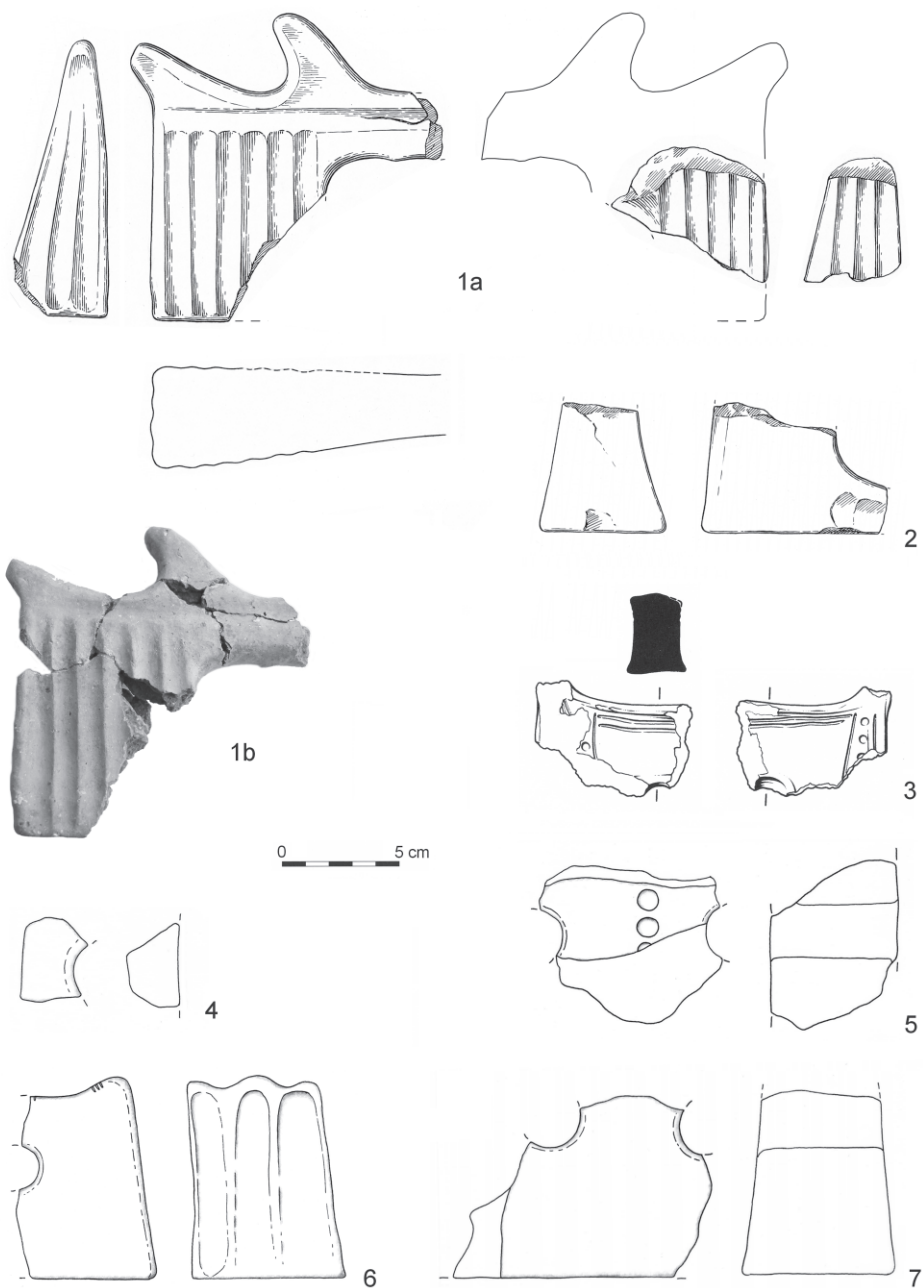
Die Formgebung des oberen Teils des Exemplars aus Ivanovice na Hané mit dem doppelten Fortsatz ist ungewöhnlich, in der uns verfügbaren Fachliteratur konnten dazu keine Analogien gefunden werden, alle übrigen Gestelle haben – falls sie mit ihnen versehen sind – lediglich zwei langgezogene, einander gegenüberliegende kleine Hörner. Mit seiner Gesamtform fügt sich der Fund allerdings gut in den gesamten mitteleuropäischen Kontext. Hinsichtlich der Interpretation liefert der Fund aus Ivanovice na Hané keine neuen Möglichkeiten. So wie es bei diesem Gegenstandstypus üblich ist, stammt er aus einem gängigen Siedlungsobjekt, in welchem er in fragmentarischem Zustand gefunden wurde. In der Fundsituation wurden keine Anzeichen beobachtet, die auf seine ursprüngliche Funktion hindeuteten.

Abb. 1. Fragmente von Keramikgestellen: 1, 2 – Ivanovice na Hané; 3–7 – Brno-Horní Heršpice. Zeichnungen A. Krechlerová und D. Parma.

Übersetzt von Bernd Magar.

Mgr. Ondřej Chvojka, Ph.D.
Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích
Dukelská 1
370 51 České Budějovice
chvojka@muzeumcb.cz
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Filozofická fakulta
Branišovická 319
370 05 České Budějovice

Mgr. David Parma
Ústav archeologické památkové péče Brno
Kaloudova 30
614 00 Brno
parma@uapp.cz

Obr. 1. Zlomky keramických podstavců: 1, 2 – Ivanovice na Hané; 3–7 – Brno – Horní Heršpice.
Kresby A. Krechlerová a D. Parma.